

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ

ХІХ ғасырдың екінші жартысы – ХХ
ғасырдың басындағы ТАРИХИ ОЙ
ЖӘНЕ КӘСІБИ ТАРИХНАМА

Дәрістің жоспары:

1. Позитивизм және ғылыми тарих
2. Тарихнамалық мектептердің қалыптасуы

Дәрістің негізгі идеялары: XVII және XVIII ғғ. тарихи ой мен философияда пайда болған көптеген үрдістер кейіннен XIX ғасырдың ортасында қалыптасқан тарихи таным мен тарихи білімнің мазмұнына қатысты көзқарастарда жалғасын тапты және XX ғасырдың бірінші жартысындағы зияткерлік жағдайды анықтауды жалғастырды. XIX ғасырда прогресс идеясы сенім символына айналады. Бұл ілім өз бастауын XVIII ғасырда пайда болған рационалистік жолмен адамзат дамуы ретіндегі тарихи тұрғыдан бастау алады, алайда, XIX ғасырда білім табиғи ғылымдармен, ал табиғи ғылымдар техникалық дамумен байланыстырылды.

Дәрістің негізгі цитаталары:

«Тарихи заңдар тек ой түрінде, постулаттар ретінде ғана бар. Сол сияқты, бұқаралық құбылыстар саласында да ... ешқандай заңдар жоқ, бірақ ұқсату жолымен шығарылған эмпирикалық жалпылаулар бар ... Шын мәнінде, бұл жалпылаулар деректерді қалыптастыру мен топтауда жол көрсетер нұсқау бола алады және көбінесе жорамалға жоғары ықтималдық дәрежесін береді; бірақ әр болжам әрқашан да нақты материал бойынша арнайы тексеруді қажет етеді» Эдуард Мейер

Тарих, тұтастай алғанда, адамзат қоғамының төменгі формалардан ең жоғарыларына дейін дамуының сатылы үдерісі ретінде қарастырылды. Тарихи процесті және оның барлық құрамдас бөліктерін объективті талдау мүмкіндігі танылды. Негізгі назар дереккөздерді сынау және зерттеу әдістерін жетілдіруге аударылды. Дегенмен, өткенге көзқараста және оны бағалауда тарихшылар арасында елеулі идеялық келіспеушіліктер болды. Қандай да бір дерлік философия мектебінің әр бағыты дамудың бірыңғай факторын анықтауға негізделді және осы негізде тарихи үдерістің жалпы теориясы құрылды. Бұл Абсолютті Рухтың, Құдайдың аятының, адам ақылының жетістігінің немесе өнімді күштердің дамуының қозғалысы болуы мүмкін еді, бірақ олардың барлығын әлеуметтік дамуды анықтайтын белгілі бір анықтаушы бастаманың бар екеніне сенім біріктірді.

XIX ғасырдың екінші жартысындағы тарихтануды, оның өз танымдық қабілеттеріне деген сеніммен, бекерден классикалық деп атамайды. Осы кезеңде оның әлеуметтік мәртебесі бұрын-соңды болмаған биіктікке жетеді. Осы уақыттың тарихи ойларының негізгі бағыттарына тарихтың ғылыми сипатына сенімділік, тарихи білімді объективті және сенімді, дереккөздерді сынауға және қоғамдық игілік, мораль, заң, ерік бостандығы, мемлекеттік институттар ұғымдарына негізделген өткенді білуге арналған критерийлерге негізделген деп қабылдау тән.

XIX ғасырдың соңында - XX ғасырдың бірінші жартысында алдыңғы қатарға тарихты ғылым ретінде қабылдау мәселесі бойынша қақтығыстар шығады (номотетикалық және идеографиялық әдістерді жақтаушылардың қақтығыстар), гуманитарлық білімнің тек өзіне тән мәселелеріне көңіл аударуға деген талпыныс туады, жеке, бірегей және қайталанбас заттарға, тарихи тұлғалардың іс-шараларына және оқиғалар тарихына деген қызығушылық артады.

Позитивизм және ғылыми тарих

XIX ғасырдың екінші жартысында тарихи ғылымның дамуы өте қиын жолмен өтті. Бір жағынан, романтикалық идеялар әлі де тарихнамаға әсер етті (әсіресе осы кезеңнің алғашқы онжылдықтарында), екінші жағынан, рационалистік тұжырымдама қайтадан алдыңғы қатарға шықты, бірақ та, бұл жолы айтарлықтай өзгертілген пішінде болды.

XIX ғасырдың ортасында тарихи танымды әлеуметтік танымға бағындыру әрекеттері басым болды. Тарих өз пәні мен зерттеу әдісі бар тәуелсіз ғылыми пән ретінде қаралмады, ал өткенді зерттеген кезде қоғамдық қайраткерлер мен саяси және құқықтық институттарға басты көңіл аударылды. Тарихи материализм зерттеу тәжірибесіне мардымсыз әсер етті. XVIII ғасырдың рационализмінен қоғамның шексіз дамуына сенімді, барлық тарихи даму үшін ғылыми және техникалық білімнің шешуші рөліне деген сенімділікті алған позитивизм өткен және бүгінгі нақты қатынастар мен процестерін зерттеу әдіснамасын дамытуда үлкен рөл атқарды.

Бірақ XVIII ғасыр рационализмі, негізінен, математика және механика жетістіктеріне негізделген болса, позитивизм жаратылыстану ғылымдары, әсіресе тірі табиғат жайлы ғылымдар зор табысқа жеткен кезде пайда болды. Чарльз Дарвиннің ілімдерінде ең жоғарғы нүктеге жеткен осы ғылымдардың әсері қоғамның механикалық даму идеясын оның органикалық даму идеясымен алмастыруға мүмкіндік берді.

Позитивистер ғылым объектісі ретінде зерттеліп жатқан құбылыстарда жалпыға ортақ заттарды таныды. Олар үшін табиғи ғылым үлгі болды.

Дарвиннің «Табиғи іріктеу арқылы түрлердің пайда болуы» (1859) атты еңбегі жарияланғаннан кейін табиғаттың статикалық жүйе ретінде тұжырымдамасы түпкілікті ысырылып тасталынды және негізгі пәні даму болған тарих пен пәні бұрын өзгермейтін зат ретінде саналып келген табиғат туралы ғылым арасындағы байланыс түбегейлі өзгерді. Олар үшін «эволюция» ұғымы ортақ болды, ал табиғи ғылым әдісі тарихи процестерді зерттеу үшін қолайлы болып көрінді. Осылайша, тарихи таным және жаратылыстану арасындағы айырмашылықтар жойыла бастады.

Позитивистердің пікірінше, ғылым екі элементтен тұрады: біріншісі- фактілерді анықтау (тікелей қабылдауында); екіншісі- индукция арқылы фактілерді жалпылау арқылы заңдарды әзірлеу.

Позитивист-философтар тарихтың мақсаты тек фактілерді жай ашу болғандықтан, ол өткенді жеткілікті түрде көрсете алмайды және ғылыми бола алмайды деп пайымдады. Өйткені, әр жаратылыстану ғылымы да фактілерді ашудан басталады, содан кейін олардың арасындағы себеп-салдарын анықтауға ауысады. Тарихи білімнің объективтілігі туралы идеяның негізінде позитивистер қоғамдағы статика мен динамиканы физикадағы тиісті тұжырымдарға теңдестіріп, әлеуметтік динамиканың мәңгілік және өзгермейтін табиғи заңдарын табу міндетін қойып, олардың көмегімен болжалды өткенді де, бүгінді де түсіндіріп қана қоймай, болашақты болжай білу жоспарланды. **Позитивистер әлеуметтік даму заңдарын тану тарихтың мақсаты деп жариялады.** Әлемдік және ұлттық тарихтар әмбебап заңдардың іске асуы ретінде түсіндірілді. Қоғам жалпы жағдайдың қысымымен жеке тұлғалардың әрекеттерінің сомасы болып саналады. Зерттеушінің зерттелген дәуірдің тарихи және мәдени тұрғысына ену қажеттілігі туралы мәселе тіпті көтерілмеді.

Позитивистер арасында тарих бір-бірінен оқшауланған оқиғалардың сомасы деген көзқарастар басым болды. Қатаң позитивистік формулаға сәйкес, олардың әрқайсысы бірегей болып емес, бірақ белгілі бір типтегі оқиғалар ретінде түсіндіріледі және оны түсіндіру осы түрдегі барлық оқиғалардың ортақ себептерін анықтауды білдіреді. Позитивисттік философия тарихи фактілер туралы түсінікке айқындаушы және өте ұзақ әсер етті.

Тікелей бақыланатын табиғи ғылымдық фактіге толықтай ұқсастыққа сәйкес, тарихи факт басқа барлық фактілерден және оны танитын зерттеушіден бөлек оқшауланған объект ретінде қарастырылды. Фактілер дереккөздерде дайын формада болады, олардың әрқайсысы басқалармен байланыссыз орнатылып, зерттелуі мүмкін деп саналды. Басты міндет оларды табу, содан кейін тарихи тұжырымдаманың берік ғимаратын құруда еді, сонымен қатар, зерттеушінің көзқарасымен және фактіні бағалаумен байланысты барлық субъективті аспектілер алынып тасталды.

Позитивистік бағдарламаның бірінші бөлігінің- барлық фактілерді анықтаудың - іске асуының нәтижесі тарихи деректерді егжей-тегжейлі назарда ұстай отырып, дереккөздерді зерттеудегі дәлдікке негізделген тарихи білімнің біршама ұлғаюы болды. Тарихшылардың күшімен көптеген дереккөздер жинақтары: корольдік қаулылар, жазбалар, актілер және археологиялық материалдар жарияланды және сынға ұшырады. Жаңа фактілерді құру қызықты болғаны сонша, бұл бағдарламаның екінші бөлігі - заңдарды әзірлеуді жүзеге асыру мүлде ысырылып тасталды.

Позитивизмнің негізін қалаушылардың бірі, көрнекті француз философы ОГЮСТ КОНТ (1798-1857) ғылыми танымда тарихқа көмекші рөл берді. Ол «ерекше тарих» болуға тиіс болатын жаңа теориялық ғылымды - әлеуметтік физика немесе әлеуметтануды құруды ұсынды. Оның міндетіне тарихшылар тапқан адам өмірінің фактілері арасындағы себеп-салдардың байланысын талдау кірді. Тарихи фактілерді ғылыми тұрғыдан түсініп, заңдарды ашып, тарихты ғылым дәрежесіне көтеру әлеуметтанушылар еншісіне берілді. Конт философиясында тарихтың жалпы бағытының сызбасы үш түрлі ойлау түрінің дәйектілігі ретінде ұсынылған: теологиялық (жалған) - ежелгі және орта ғасырларда, метафизикалық (дерексіз) - XVI - XVIII ғғ., жаңа уақыттың тәжірибелік біліміне негізделген ғылыми (позитивистік). Осындай ойлау түрлеріне әлеуметтік дамудың үш түрі сәйкес келеді. Конт әлеуметтік факторлардың адам әрекетіне әсері мен әлеуметтік-саяси контексттің мәдениетті дамытуға әсеріне аса мән берді. Сонымен қатар, ол бұл әлемді басқаратын және оны «айналдырып жатқан» идеялар екенін атап өтті.

Позитивизмнің тағы бір көрнекті өкілі, ағылшын ДЖОН СТЮАРТ МИЛЛЬ (1806-1876) тарихи оқиғалар мен даму заңының логикалық байланыстыру туралы идеясы бар Вико тұжырымын ұстанатынын мәлімдеді. Ол заң байқалған құбылыстың белгілерін жай ғана атау арқылы құрылу мүмкін деп санады. Милль қоғамдық өмірде адамдар жеке адамның табиғатының заңдарынан туындайтын және оларға келіп тірелуі мүмкін қасиеттерге ие, ал себептерді қосу әлеуметтік құбылыстың әмбебап заңы болып табылады

Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басындағы ТАРИХИ ОЙ ЖӘНЕ КӘСІБИ ТАРИХНАМА

деп пайымдады. Сонымен бірге тарихтың әдіснамасы жеке тұлғалардың әрекеттерін зерттеуге емес, тарихи тұлғалардың жеке іс-әрекеттерінде әлеуметтік қатынастар мен дүниетанымның рөлін анықтауға бағытталған деп есептелді. Адамдардың әрекеттері адам табиғатының жалпы заңдылықтары мен жеке тұлғаның жеке сипатының жиынтық нәтижесі ретінде ұсынылды.

Конт идеяларын И.Тен және Г. Спенсер биология жетістіктерінің тікелей әсерімен дамытты. **Ең ірі позитивист-философ ГЕРБЕРТ СПЕНСЕР(1820-1903) әлеуметтік эволюцияның тұтас үлгісін жасады.** Қоғамды тірі ағзамен салыстыра отырып, ол барлық адамзат тарихының дамуының негізгі заңын функцияларды түрлендіру мен қиындату процесінде көрді. Спенсер, Конт сияқты, өткен құбылыстардың қайталанатындығын және тарихи фактілерді себеп-салдарлық түсіндіру мүмкіндігін көрсетті. Ол адам дамуының сыртқы (табиғи) және ішкі (түрлік биологиялық және психологиялық) факторларын бөлді. Олар алғашқы факторлар ретінде әрекет етіп, екінші реттегі факторларды : жеке адамдар мен қоғам арасындағы өзара әрекеттестікті, оның дамуының материалдық және рухани нәтижелерін, табиғи жағдайдағы өзгерістерді тудырады.

Француз тарихшысы, әдебиеттанушы, өнертанушы және философ ИШПОЛИТ ТЕН (1828-1893) қоғамның дамуына өмір сүру үшін күрестің Дарвиндік доктринасын және қоршаған ортаның дамуды қамтамасыз ететін шешуші рөлі туралы тезисті диссертацияны қолданды. Тарих ғылымын ол «психологиялық анатомия» деп атады. Ол «Қазіргі Францияның пайда болуы» (1876-1893) атты өзінің негізгі тарихи еңбегінде өзі ойлап тапқан «психологиялық әдіске» сүйене отырып , әлеуметтік психологияны «нәсілдің» (ұлттық ерекшеліктердің) , « ортаның» (тарихи-географиялық және әлеуметтік-политикалық шарттардың) және тарихи кездің өзара әрекеттесуімен түсіндірді.

Позитивист-философтардың жұмысының нәтижесінде, тарихи деректер негізінде және жаратылыстану ғылымдарының әдістерін қолдана отырып, барлық әлеуметтік дамудың жалпы және өзгермейтін заңдарының орнатылуын иемденуге тырысқан әлеуметтану атты жаңа пән пайда болды. Әлеуметтанушылар мен тарихшылар арасындағы әлеуметтік даму заңдарын ашуға құқық кімде бар екені туралы тайталасқа қарамастан, позитивистік тарихнама тарихи үдерістің тұрақтылығына деген сенімділікте қалыптасты.

ГЕНРИ ТОМАСА БОКЛЬДІҢ (1821-1862) «Англиядағы өркениет тарихы» атты (1857-1861) атақты жұмысы тарихнамаға позитивизмнің принциптерін қолданудың классикалық мысалы болып табылады. Конттің ізін басушы Бокль «олардың ісі тек факт айту » деп сенген тарихшыларды сынады. Ол тарихтың ғылыми мәртебесіне баса назар аударып, жеке фактілерді жинақтап, адамға және оның қызметіне табиғи факторларға әсер етудің нәтижесі деп саналатын әмбебап «адам рухының заңдарын» ашуда оның негізгі міндетін көрді. Бокль көзқарастары бойынша адамзаттың бүкіл тарихы Еуропадан тыс жерлерге тән адамның табиғатқа тәуелділігі немесе еуропалық өркениетке тән адамның табиғаттан үстемдікке деген ұмтылысы болып табылады. Осылайша, мәдени-тарихи дәстүрлер сыртқы табиғи жағдайдың тікелей туындылары болды. Сонымен қатар, өркениетті ұлттар арасындағы тарихи прогрестің басты көзі деп Бокль білім мен идеялардың дамуын қарастырды.

Барлық позитивистер сияқты, адамзат тарихын табиғат тарихының жалғасы ретінде қарастыра отырып , Бокль статистикаға негізделген. Автор пікіріне сәйкес, әрбір жеке әрекет, мотив пен құмарлықтың көрінісі теңестірілетін және сіңірілетін сандарды талдайтын бұл ғылым қоғам тарихының заңдарын ашуға ең қабілетті. Бокль статистика адамның материалдық мүдделері туралы ғана емес, сонымен бірге олардың моральдық сипаттамалары туралы кең көлемді ақпаратты ұсынады деп пайымдады. Тарихшы жеке көрнекті тұлғалардың өмірбаянымен емес, табиғат ортасын, байлықтың бөлінуін, халықтың өсуін және әсіресе білім деңгейін зерттеумен айналысу керек. XVIII ғасырдың ағартушыларына ілесе Бокль қоғамның дамуын ғылымның дамуымен байланыстырды.

Тарихтың позитивистік әдіснамасы , тұтастай алғанда, өзара әсер ететін факторлар теориясына негізделіп, келесі ғылыми жұмыстардың іргелі қағидаларына негізделді: арнайы заң тарихи құбылыстарды себептік қатарларға біріктіреді; бұл құбылыстар қатары табиғи дамудың бірыңғай тарихи үрдісін немесе эволюцияны қалыптастырады; дамудың негізгі қозғаушы күші - жеке тұлғалар емес, бұхара халық . Теориялық тұрғыдан, позитивистік тарихнама ғылыми зерттеулердің бейтараптылық қағидатын және практикада әрдайым болмайтын сынды пайымдаулардың жоқтығын мәлімдеді.

Тарихнамалық мектептердің қалыптасуы

XIX ғасырдың 60-80 жылдарында жаңа мектептер мен бағыттар құрылды. Позитивистік тарихнама аясында жеке мектептер арасында елеулі айырмашылықтар байқалды.

Кітап: Тарих ғылымының тарихы

Дәріс: XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басындағы ТАРИХИ ОЙ ЖӘНЕ КӘСІБИ ТАРИХНАМА

Базель университетінің тарихи ғылымдарының профессоры ЯКОВ БУРКХАРДТ (1818-1897) тарихшылардың тұтас ұрпағын тәрбиелеп, өз мектебін құрған болатын. Өзінің жалпы тарихи тұжырымдамасында ол Ранке қарама-қарсы мемлекет пен саясатты емес, адамзаттың рухани және материалдық мәдениетін - тұрмысты, технологияны, өнерді, поэзияны, ғылымды алдыға қойды. Буркхардт кейінгі тарихнамаға үлкен ықпал еткен еуропалық мәдениеттің даму сызбасын құрды. Оның тұжырымдамасында басты орын Ренессанс дәуіріне тиесілі еді, оның атакты жұмысы «Қайта өрлеу дәуіріндегі Италиядағы мәдениет» (1860) те осы тақырыпқа арналған болатын.

Ранкенің және XIX ғасырдың 70-80-жылдарындағы Германиядағы мәдениет тарихының рухындағы дипломатиялық тарихпен қатар, экономикалық тарих мәселелеріне қызығушылық артады, саяси экономикадағы тарихи мектеп дамып келеді. «Экономизм» тұрмыстық өмірге әлеуметтік дамуда шешуші рөл бергенімен, экономикалық тарих мәселелері саяси тарихқа өзін қарсы қоятын мәдени тарихтың ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Экономикалық бағыттың - жас немесе жаңа тарихи-экономикалық деп аталатын мектептің жетекші өкілдері ГУСТАВ ШМОЛЛЕР (1838-1917), ЛУЙО БРЕНТАНО (1844-1931) және КАРЛ БЮХЕР (1847-1930) болды. Бюхер тарихтың тұрмыс типі бойынша (үйлік - тәуелсіз табиғи, қалалық - үнемі алмасу орын алатын, халықтық) және өнеркәсіптік өндірісті дамыту сатылары бойынша (үйдікі, тапсырыстар бойынша қолөнер, нарыққа бағытталған қолөнер, үй өнеркәсібі және зауыт өндірісі) экономикалық кезеңділігін ойлап тапқан болатын.

Өткеннің позитивистік қағидаттарын одан әрі дамыту белгілі неміс тарихшысы КАРЛА ЛАМПРЕХТТІҢ (1856-1915) шығармашылығымен және оның мәдени-тарихи синтез мектебімен байланысты болды (1890 жылдарда ол мәдениет тарихы бойынша *Лейпциг университетінде семинарлар өткізген, сол семинарлар негізінде кейіннен Мәдениет тарихы мен дүниежүзі тарихы институты құрылды*). Лампрехт алмасып отыратын адам рухының жағдайында мәдениеттің дамуын анықтайтын тұрақты тәртіпті көрді. Ғалым барлық экономикалық әрекеттер психологиялық жағдайға байланысты деп санап, соған байланысты тарих әлеуметтік-психологиялық ғылым болуы керек, ол, шын мәнісінде, қоғамдық санадағы өзгерістерді түсіндіретін қолданбалы психологиядан басқа ештеңе емес деп пайымдайды. Бұл өзгерістер барлық өркениеттің тарихы үшін әмбебеп деп жарияланған мәдени-тарихи дәуірдің немесе «дамудың фазаларының» (анимизм, символизм, типизм, конвенционализм, индивидуализм, субъективизм) дәйектілігінің тарихи және социологиялық сызбасына сәйкес келеді. Анимизм дәуірі тайпалық жүйемен, ұжымдық меншікпен және қарабайшылық коммунизммен; символизм дәуірі - еңбек бөлінісі мен әлеуметтік теңсіздіктің пайда болуымен; типизм дәуірі - мемлекеттің пайда болуымен; конвенционализм дәуірі-феодалдық вотчина және табиғи тұрмыспен; индивидуализм дәуірі – көпестік құрылымның құлдырауымен және жеке бастаманың дамуымен, субъективизм дәуірі – сөзловиялық топтардың толық ыдырауымен және экономикалық қызметтің еркіндігімен ерекшеленді. Бұл сызба аясында Ламмерхт неміс халқының бүкіл тарихын өзінің негізгі еңбегінде, үш томдық «Германия тарихында» (1891-1909) ұсынды.

Зерттеу саласын кеңейту, нақты материалды бұрын-соңды болмаған көлемде жинақтау, әлеуметтік, экономикалық және мәдени тарих мәселелерін алдыға тартуды сөзсіз позитивистік тарихнама жетістіктерінің қатарына жеткізуге болады. Қаралып отырған кезеңнің тарихи білімі барынша маманданып, елдер мен дәуірлер ғана емес, жекелеген мәселелер бойынша да салаларға бөлінеді. Салыстырмалы-тарихи әдісті жүйелі қолдану, жазбаша және материалдық ескерткіштерді (соның ішінде жаңадан ашылғандарды да) қарқынды талдау елеулі табысқа қол жеткізуге мүмкіндік берді. Зерттеу техникасы жетілдірілді. Көмекші пәндер - дипломатика, нумизматика, палеография, сондай-ақ байланысты ғылыми салалар - археология, тарихи география, филология, этнография дамыды.

XIX ғасырдың соңғы ширегінде тарихи ғылымның ұйымдастырылу құрылымы және кәсіптік білім беру жүйесі құрылды. Университеттерде жаппай тарих кафедралары және тарихи семинарлар ашылды. Егер ғасырдың басында *Германияның жоғары оқу орындарында тек 12 тарих факультеті болса, оның соңында – 175 факультет болды*. Басқа елдердің студенттері мен оқытушылары Германияға Берлин, Мюнхен, Лейпциг және басқа да университеттердегі тарихи семинарларға қатысу үшін келеді. Біртіндеп, Ранке семинарларының үлгісі бойынша мамандарды даярлау тәжірибесі бүкіл Еуропаға таралды. Академияларда тарих институттары құрылып, олардан тәуелсіз, салықалы тарихи журналдар мен көптеген ғылыми қоғамдар пайда болды. Францияда 1876 жылдан бастап Францияның тарихи білімді тарату және тарихи білім беру үшін күрес міндетін алға қойған «Тарихи шолу» («Revue historique») журналы пайда болды. Германияда жетекші «Тарихи журналмен» бірге (1859 жылдан бері басылатын «Historische Zeitschrift») Гёттинген, Лейпциг, Гейдельберг академияларының мерзімді басылымдары жарыққа шыға бастады, өздерінің баспасөз органдары және жыл сайынғы конференциялары бар көптеген

жергілікті тарихи қоғамдар мен комиссиялар пайда болады. 1886 жылдан бастап Англияда «Ағылшын тарихи шолуы» («English Historical Review») жарыққа шығады.

Көптеген жеке монографиялар, дереккөз басылымдары (хроника, актілер және басқа да материалдар), ғылыми мерзімді басылымдардағы мақалалармен қатар түрлі анықтамалық және көп томдық ұжымдық еңбектер - әлем тарихы жайлы сериялы басылымдар да шығады. Мысалы, *ЭРНЕСТ ЛАВИСТ (1842-1922) және АЛЬФРЕД РАМБО (1842-1905) редакциялаған он екі томдық «IV ғасырдан бастап біздің заманымызға дейінгі дүниежүзі тарихын» (1887-1903) құруға жетпіс француз тарихшысы қатысқан.* Сорбонна университетінің профессоры, Жоғарғы нормальдік мектептің директоры, академик Лависс Франциядағы кәсіби және мектептік тарихты дамытуда көрнекті рөл атқарды. Позитивизмнің негізгі қағидаларын ұстану оның барлық оқулықтарында және жалпылама жұмыстарында, соның ішінде «Бастауларынан революцияға дейінгі Франция тарихында» (1900-11 жж.) да айқын ұлтшылдық позицияны ұстануға және барлық жағынан ұлттық тарихи сананы қалыптастыруға атсалысуына кедергі болмады.

Ұсынылған ресурстардың тізімі:

1. Барг, М. А. Эпохи и идеи : Становление историзма / М. А. Барг. — М., 1987.
2. Барг, М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. — М., 1984.
3. Бессмертный Ю. А. Метод // Человек в мире чувств : Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени / под ред. Ю. Л. Бессмертного. М., 2000. С. 23.
4. Биск, И. История исторической мысли в новое время / И. Биск. — Иваново, 1983.
5. Блок М. Апология истории. М., 1983
6. Бычков, С. П. Введение в отечественную историографию XX в. / С. П. Бычков, В. П. Корзун. — Омск, 2001.
7. Гутнова, Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. — М., 1985.
8. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева. — М., 1990.
9. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. — М., 2000.
10. Историческая наука и историческое сознание / под ред. Б. Г. Могильницкого. — Томск, 2000.
11. Ковальченко, И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. — М., 1987.
12. Коллингвуд, Р. Дж. Идея истории ; Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. — М., 1980.
13. Косминский, Е. А. Историография средних веков : V в. — середина XIX в. / Е. А. Косминский. — М., 1963.
14. Кроче, Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. — М., 1998.
15. Lovejoy A. O. The Great Chain of Being : A Study of the History of an Idea. Cambridge (Mass.), 1936.
16. Могильницкий, Б. Г. История исторической мысли XX в. Вып. I—II / Б. Г. Могильницкий. — Томск, 2001—2003.
17. Насонов, А. Н. История русского летописания XI — начала XVIII в. / А. Н. Насонов. — М., 1969.
18. Немировский, А. И. У истоков исторической мысли / А. И. Немировский. — Воронеж, 1979.
19. Портреты историков : Время и судьбы. В 2 т. / под ред. Г. Н. Севостьянова, Л. Т. Мильской. — М., 2000.
20. Про, А. Двенадцать уроков по истории / А. Про. — М., 2000.
21. Румянцева, М. Ф. Теория истории / М. Ф. Румянцева. — М., 2002.
22. Савельева, И. М. История и время : В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. — М., 1997.
23. Тош, Дж. Стремление к истине : Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош. — М., 2000.
24. Шапиро, А. Л. Историография с древнейших времен по XVIII в. / А. Л. Шапиро. — Л., 1982.
25. Хейзинг Й. Homo ludens : В тени завтрашнего дня. М., 1992.
26. Февр Л. Бои за историю. М., 1991.